

ЗАЛІЗНА СОКИРА-ТЕСЛО З МИТУЛИНА (ЛЬВІВЩИНА): СВІДЧЕННЯ МІГРАЦІЙ ЧИ НЕВІДОМИЙ РАНІШЕ ТИП ЗНАРЯДЬ

Святослав ТЕРСЬКИЙ^{id}, Ярина ДЕМСЬКА^{id}

Національний університет «Львівська політехніка»,
вул. Степана Бандери, 12, 79013, Львів, Україна,
e-mail: tersky@ukr.net; Yaryna.Husak.SM.2019@lpnu.ua

Введено до наукового обігу нещодавню знахідку – нетипову залізну сокиру-тесло зі Словітського лісу неподалік с. Митулин. Проаналізовано обставини та місце її знахідки, доведено зв'язок із городищем X–XI ст. Відтак досліджено різні типи сокир-тесел доби Середньовіччя на тлі місць знахідок у культурному шарі поселень та ранньосередньовічних скарбах залізних знарядь праці з території України. Обґрунтовано висновок про місцеві особливості видового складу скарбів залізних знарядь праці.

З'ясовано унікальність митулинського типу довгих сокир для території України. Простежено можливі паралелі зі знахідками сокир-тесел цього типу знарядь у різних регіонах Сходу Європи. Зазначено, що на відміну від звичайних митулинська була більш спеціалізованим знаряддям, можливо, для витесування човнів-однодеревок.

Встановлено, що подібні довгі сокироподібні гривні з прямокутним у перетині корпусом і вузьким лезом у дещо раніший час мали поширення в західних слов'ян (Велика Моравія, Польща). У зв'язку з цим розглянуто можливість західнослов'янської генези такого типу сокир.

Найближчою аналогією теслу з Митулина визначено довгі вигнуті вузьколезі сокири, що трапляються лише у військових похованнях одного регіону Західного Поволжя – басейнах рік Теша та Мокша, де на сьогодні відомо вже 32 довгі. Визначено, що всі вони однотипні й більшість походить із мордовських поховань XI–XIV ст., проте жодного тесла серед них поки не виявлено. Оскільки у склад дружин великих київських князів часто залучали підрозділи з-поза меж Київської землі, то обґрунтовано висновок про можливість появи довгої сокири-тесла в Галичині у зв'язку з походами київських князів проти галицьких близько рубежу XI–XII ст.

Ключові слова: археологічні знахідки, залізні знаряддя праці, княжа доба, сокири-тесла, Митулин.

Знаряддя праці – головне джерело для вивчення господарської історії давнини. З їх допомогою визначають технічний рівень сільського господарства й ремесла. Часто такі знаряддя мали багатофункційне призначення – їх могли використовувати як зброю або слугували предметами для накопичення багатства. Особливо це помітно на прикладі скарбів залізних знарядь праці, кількість відкладень яких помітно зростає у Східній Європі близько рубежу I/II по Р. Хр.

Середньовічні залізні сокири-тесла, які часто присутні не лише в культурних напластуваннях поселень, а й у скарбах залізних знарядь праці та дружинних похованнях, неодноразово спричиняли дискусії у працях археологів. Найскладнішим питанням було їх призначення. Цьому аспекту присвячувала увагу низка провідних археологів-медієвістів як у минулому (С. Плетньова, Д. Бялекова й ін.), так і в сьогоденні (В. Колода, С. Горбаненко, Ю. Пуголюков та ін.).

Останнім часом подібні знахідки залізних знарядь постійно примножуються. Публікація таких речей надзвичайно важлива для з'ясування їхнього призначення, вироблення нових підходів до вивчення, визначення місцевих виробничих традицій.

Рис. 1. Городище коло с. Митулін. Ситуаційний план знахідок: 1 – вістря списа; 2 – сокира-тесло
Fig. 1. Rampart near the village of Mytulyn. Situational plan of finds: 1 – spearhead; 2 – adz-ax

У контексті сказаного публікуємо нещодавно виявлену поблизу давнього галицько-волинського порубіжжя оригінальну сокиру-тесло. Для реалізації цього завдання використано різні дослідницькі методи. Найважливішим стало визначення хронології знахідки, оскільки її виявлено випадково, тобто відірвано від певного археологічно датованого матеріалу. Це вдалося зробити методом пошуку аналогій та з використанням сучасних історико-типологічних методів аналізу подібних знарядь. Для оцінки значення сокири-тесла з Митулина серед інших знарядь праці Східної Європи зібрано дані про географію поширення різних їх типів. Застосовано також ретроспективний метод, щоб показати традиції використання сокир-тесел на цій території не тільки в XI–XII ст., а й у пізніший час. Підготовка публікації охоплювала виготовлення ілюстративного матеріалу як самого тесла, так і пошуку й підбору подібних знахідок з інших територій давньої Русі.

Обставини виявлення тесла й імовірність його привізного походження. У 2018 р. до збірки Словітського історико-краєзнавчого музею потрапив нетиповий для українських земель зразок сокири-тесла. Для того, щоб з'ясувати її місце серед інших подібних знарядь праці проведено зіставлення відомих на сьогодні знахідок.

Мікрорегіон нововіднайденної сокири-тесла, який охоплює території сіл Словіта, Кривичі, Якторів, Митулін, а також обширний Словітський ліс, що займає всю західну частину Гологірського пасма, протягом останніх років систематично досліджує Західноподільська

експедиція Львівського історичного музею у складі Святослава Терського, Оксани Куценяк та Миколи Майорчака у співпраці з історико-краєзнавчим музеєм с. Словіта (Назар Демський) [Терський, Демський, Майорчак, 2019].

Сокиру-тесло було виявлено на 450 м південніше від городища X–XI ст., розташованого на височині над с. Митулин (різниця висот 100–110 м) на північному краю лісового масиву (рис. 1), за 1,5 км на північний захід від г. Вапнярка.

Городище займає мисову частину слабо нахиленого в північно-західному напрямку плато площею близько 5 га. У найвужчій частині мису з південно-східного боку городище відокремлене від решти плато потужним валом та ровом. У центральній частині вал має, очевидно, пізніший розрив, по якому проходить лісова дорога. У давнину доступ на городища міг бути повздовж вузьких терас на верхній ділянці бокових ярів. Перетин валу на західній частині показав, що його поверхня та частково серцевина укріплені колотими плитами з місцевого вапняку на зразок укріплення валу X ст. на Пліснеському городищі (розкопки Михайла Филипчука).

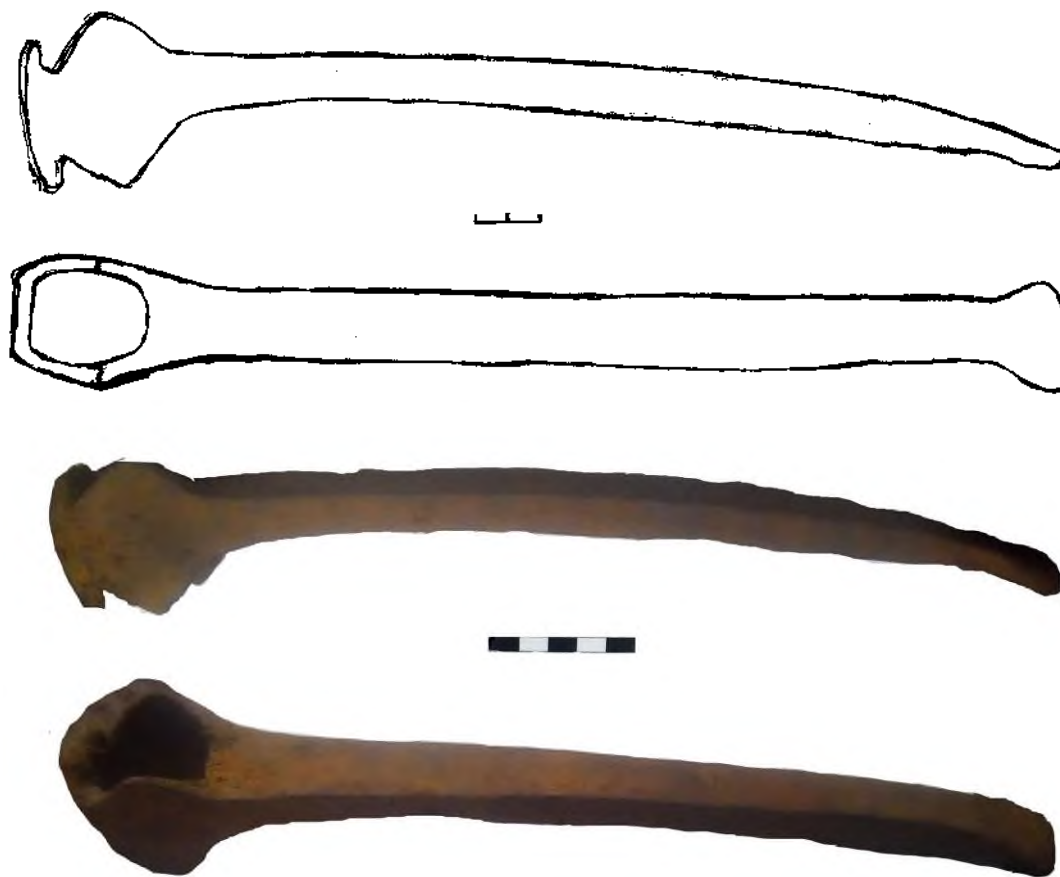

Рис. 2. Митулин. Сокира-тесло

Fig. 2. Mitylyn. Adz-ax

Із території навколо городища походить низка предметів побуту й озброєння [Терський, Демський, 2020, с. 14–15]. Зокрема, під час розкопок перед напільним валом виявлено втульчате двошипне вістря стріли, у напрямку до г. Вапнярки – легку бойову сокиру IV типу (за А. Кірпічніковим) вагою 300 г [Терський, 2021, с. 315, рис. 2]. Також на східному схилі замкового пагорба місцевий мешканець знайшов залізне ланцетоподібне вістря списа X–XI ст.

довжиною майже 40 см. Ще одне випадково виявив Н. Демський ще 2012 р. також східніше городища (зберігається у Золочівській філії Національної галереї мистецтв ім. Б. Возницького).

Масивна залізна сокира-тесло (рис. 2) має загальну довжину 34,3 см, вагу – 920 г. Вирізний обух овальної форми з боковими мисоподібними щекавицями завдовжки 3,4 см має втулку із зовнішнім діаметром 4,2 см, внутрішнім – 3,7 см. Видовжений і вигнутий дугою корпус, прямокутний у перетині, 2,3×1,8 см завершується розклепанним у горизонтальній площині лезом завширшки 3,3 см.

Подібної видовженої форми сокири-тесла поки невідомі на території України. Однак треба відзначити значне поширення різних типів коротких сокир-тесел у I тис. н.е. У матеріальній культурі ранньосередньовічних слов'ян вони займали специфічне місце.

Спершу сокири-тесла використовували, переважно, у формі тесла з вертикальною втулкою, для яких використовували колінчасте руків'я. Часті знахідки кельтоподібних тесел, т. зв. втоків у похованнях вершників, зокрема з території Великої Моравії (VII–VIII ст. – до мадяр) пояснюють їх використанням як залізних шкребків для чистки кінських копит, а також як знарядь для сільгоспробіт, обробки дерева тощо [Bialeková, 1981, s. 102]. Присутність подібних знарядь у скарбах разом із безперечним суто землеробським інвентарем спонукала багатьох дослідників розглядати їх саме в цьому ракурсі [Готун, Горбаненко, 2016, с. 107]. Щоправда, значна частина скарбів залізних знарядь праці представлена змішаним інвентарем зі знарядь землеробства, теслярства й ковальства. Отже, на нашу думку, більшість скарбів залізних знарядь праці треба розглядати як продукцію, пов'язану з конкретним ковалем, і як таку, яку часто він же відкладав у депозит.

Окрім цього, ці тесла, т. зв. втоки, як припускають, також застосовували для видовбування порожнистих дерев'яних виробів (корит, ступ, бортей тощо). Розміри кельтоподібних тесел: довжина – 9–13 см, ширина леза – 5–9 см. Тип, відомий за знахідками на поселенні VIII–IX ст. у Рідківцях на Буковині, а також у Трепчі, набув поширення й у літописних містах: Звенигороді Галицькому, Пересопниці, Дорогобужі, Колодяжині (5 екз.), Шепетівському, Недобоївському, Чорнівському та Чаруківському городищах [Терський, 2017, рис. 2; 2003, рис. 16, 1; Прищепа, Нікольченко, 1996, рис. 57, 3; Юра, 1962, с. 102; Возний, 2009, с. 213–214, рис. 62, 2; Ginalska, Glinianowicz, Kotowicz, 2013, s. 394, rys. 11]. За формою леза їх поділяють на два типи. Так, у Пліснеську одне з двох кельтоподібних тесел із вертикальною втулкою мало пряме лезо, інше – жолобчасте [Кучера, 1962, с. 32, рис. 10, 9, 11].

Проте приблизно з VIII ст. у різних районах Східної Європи відзначено процес заміни втульчастих сокир-тесел провушними. Хоча втульчасті й надалі продовжували використовувати паралельно із провушними.

Цей тип сокир-тесел у VIII–X ст. мав притаманні для цього періоду двосторонні виступи – щекавиці – по боках втулки і на території найбільшого поширення – у Великій Моравії та Хазарії – трактувався як мотики-корчувалки [Михеев, 1985, с. 226]. Щоправда, серед матеріалів райковецької культури подібні знаряддя відомі як без мисоподібних виступів обуха (очевидно, з'явилися раніше), так і з ними.

Дослідники раннього Середньовіччя неодноразово відзначали рідкісність подібних знарядь праці для VIII–XI ст. Наприклад, у Подніпров'ї їх знайдено лише на городищі Монастирок на р. Дніпро, на Новотроїцькому городищі, а також у Рухотині 2 на Дністрі [Максимов, Петрашенко, 1988, с. 89–90]. У цей час провушні тесла замінили втульчасті й у похованнях вершників Великої Моравії [Bialeková, 1981, s. 102]. Аналогічну провушну плоскообушну з виступом по низу сокиру-тесло знаходимо серед супутнього озброєння у знаменитій Галичиній могилі-кенотафі з човном у Крилосі [Томенчук, 2006, с. 18, рис. 12, 4]*.

*Тут доречно згадати про залізний скобель, покладений разом із зброєю у підкурганне поховання Чорна могила в Чернігові.

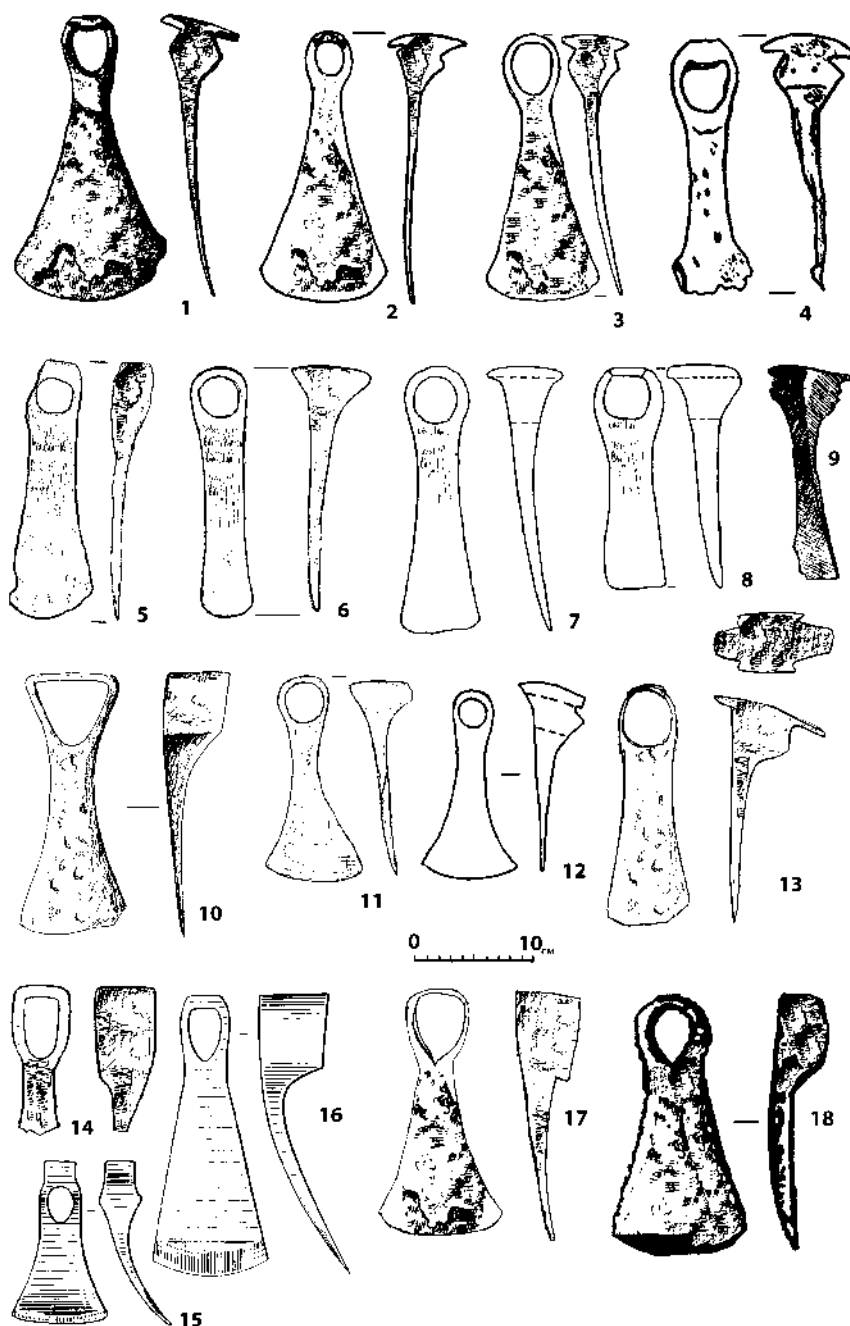

Рис. 3. Тесла-сокири VIII–XIV ст. з території Прикарпаття, Волині та Середнього Подніпров'я:

1 – Судова Вишня, ур. Замчисько; 2 – Дорогобуж; 3 – городище Монастирок; 4 – Сутейськ; 5 – с. Гірне; 6 – Судова Вишня, ур. Місцина; 7, 8 – Чернігів, передгороддя; 9 – городище Ступниця; 10 – Луцьк; 11 – Крехів; 12 – с. Крилос, Галичина могила; 13 – Східна Галичина, ЛІМ; 14 – городище Пліснесько; 15, 16 – Княжа гора; 17 – Гринів, ЛІМ; 18 – Старгород

Fig. 3. Adz-axes of VIII–XIV centuries from the territory of Sub-Carpathians, Volhynia and the Middle Dnipro region:

1 – Sudova Vyshnya, Castle Place; 2 – Dorogobuzh; 3 – Monastyrok hill-fort; 4 – Suteysk; 5 – Girne; 6 – Sudova Vyshnya, Miscyna Place; 7, 8 – Chernihiv, suburbs; 9 – Stupnytsia hill-fort; 10 – Lutsk; 11 – Krekhiv; 12 – Krylos, Halychyna Mogyla; 13 – Eastern Halychyna, Lviv historical museum; 14 – Plisnesko rampart; 15, 16 – Kniaza Gora; 17 – Hryniv, LIM; 18 – Stargorod

У IX–XI ст. сокири-тесла набувають ще більш специфічної форми втулки з фігурними виступами на боковій і тильній сторонах. До них належать як вузьколезе тесло з Трепчі, Галичиної могили (рис. 3, 12) та старих фондів Львівського історичного музею (ЛІМ), так і широколезі з городища Судова Вишня та будівлі № 6а з Дорогобужа (рис. 3, 1, 2). Тесло з городища Замчисько у Судовій Вишні [Ратич, 1959, с. 14, спор. 13, кв. 570; 1962, 112, табл. IV, 3] у фонди ЛІМ не потрапило.

Рідкісні знахідки тесел цього типу присутні й у прикарпатських скарбах [Ginalski, Glinianowicz, Kotowicz, 2013, s. 394]. Уже відзначені вироби зі скарбів у Трепчі та Гірному, а також тесло з поховання у Галичині могили, датуються IX–XI ст. [Ginalski, Glinianowicz, Kotowicz, 2013, s. 399, rys. 11, 4]. Очевидно, цим же часом треба датувати знахідку з городища Ступниця у Прикарпатті [Ратич, 1957, табл. VII, 5]. Сокири-тесла цього періоду походять також із сусіднього з митульським городищем укріплення IX–XI ст. у с. Гологірки (зберігаються у приватній колекції). Імовірно, що окремим скарбом були знайдені разом сокира й тесло на околиці Крехова [Терський, 2017, с. 338, рис. 1, 4].

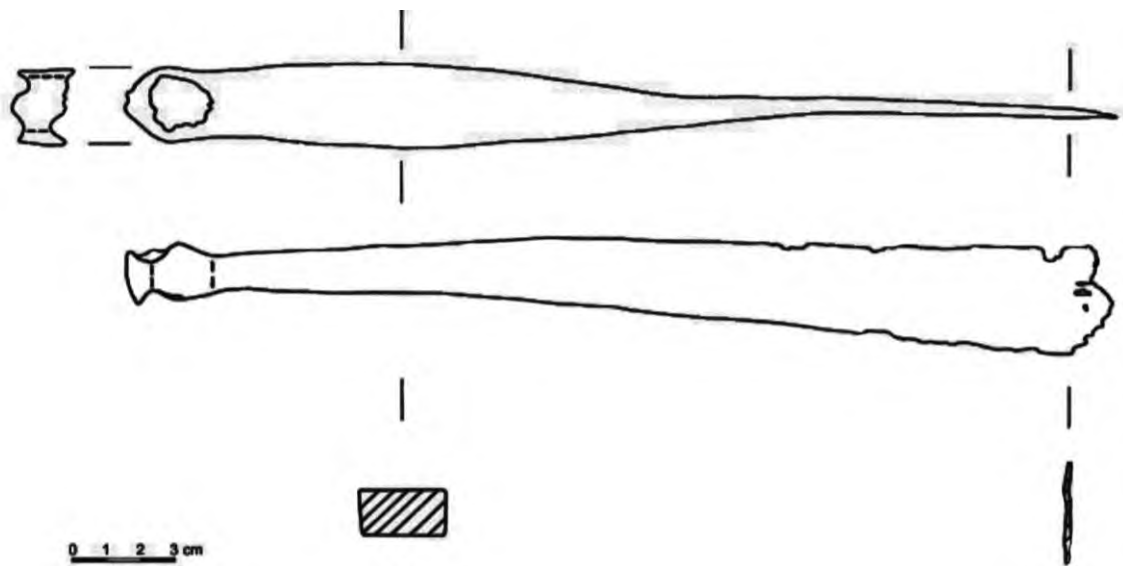

Рис. 4. Залізна сокироподібна гривна з Модльниці (за Liwoch, 2013)

Fig. 4. Iron unlike ordinary adz-ax from Modlnytsia (by Liwoch, 2013)

Знахідки подібних знарядь вважають достатньо рідкісними. За формою це та ж сама сокира, лише з поперечним лезом (рис. 3). Більшість тесел мають широке лезо з горизонтальною втулкою. Добре збережені знахідки, переважно, мали висоту 17–20 см, масивне лезо завширшки 7–11 см і горизонтальну втулку для закріплення дерев'яної ручки діаметром 3,6–4 см [Петегірич, 2008, рис. 1, 8]. Значна частина тесел – випадкові знахідки, зібрані на території відомих поселень і літописних міст. Значно інформативніші знахідки зі стаціонарних розкопок та у складі скарбів знарядь праці.

Обидва типи сокир-тесел, як припускають дослідники, мали аналогічну поліфункційність. За умови відсутності широкої номенклатури знарядь праці, наявні знаряддя часто виконували багато різних функцій. Дослідники розвинутого середньовіччя найчастіше відносять подібні знаряддя до деревообробних інструментів. З допомогою тесел різного типу не лише видовбували порожнини, а й витесували дошки та плахи. Велике з Княжої гори, свого часу було по трактоване як інструмент для виготовлення кораблів [Колчин, 1985, с. 256, табл. 98, 10].

Специфічна звужена форма робочої частини деяких сокир-тесел інколи давала змогу класифікувати їх як кайла. Вони також набули поширення на євразійських просторах у VIII–X ст. Як лом, подібну знахідку, ймовірно, класифіковано в Судовій Вишні [Ратич, 1968, с. 157].

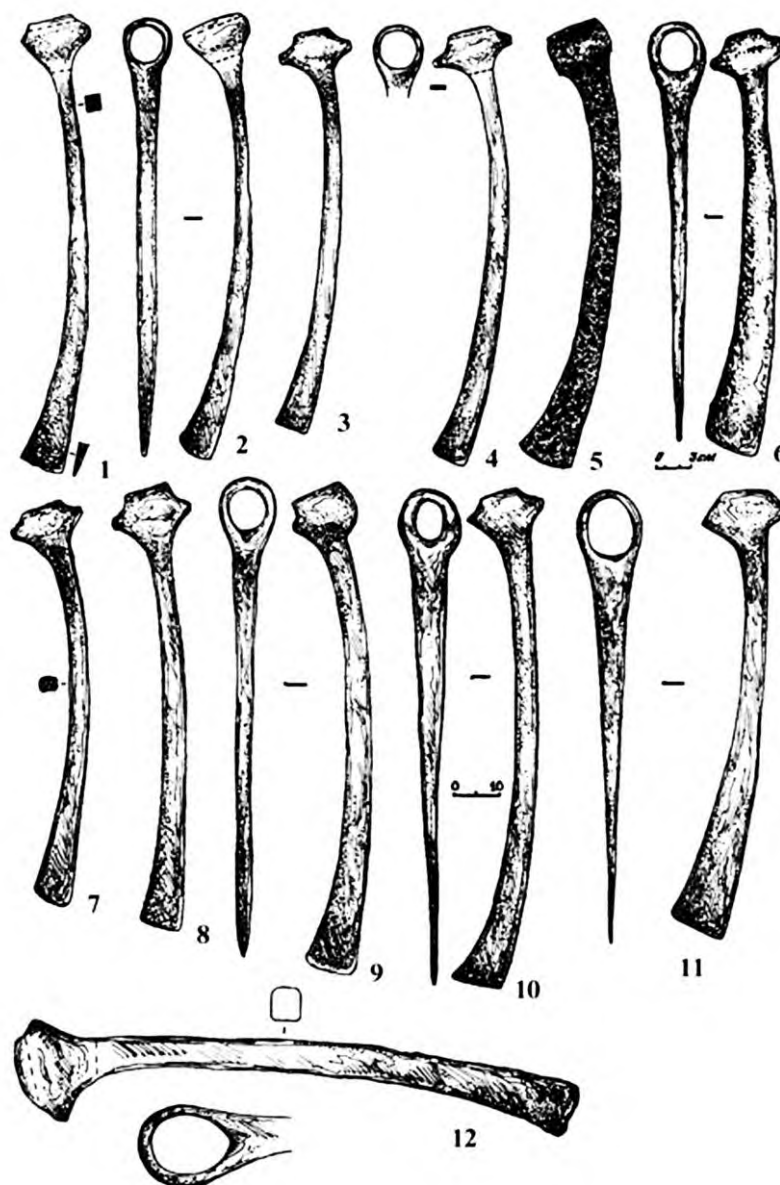

Рис. 5. Довгі сокири-тесла із Західного Поволжя (за Белорібкін, 2003)

Fig. 5. Long adz-axes from the Western Volga region (by Белорібкін, 2003)

Очевидно, форма робочої частини сокири-тесла – це не хронологічний індикатор, проте багато в чому визначала його призначення. За формою робочої частини виокремлено два типи: вузьколезі та широколезі, що дещо переважають. Широколезі однозначно мали функцію деревообробного інструменту. Про це свідчить зазвичай відносно тонке лезо. Натомість, вузьколезі тесла, до яких можна віднести і з Митулина, мали значно грубше. Зокрема, такими є із скарбів залізних знарядь праці IX–X ст. із Трепчі та Судової Вишні (ур. Місцина) [Терський, 2015, с. 102, рис. 4]. Сюди ж, очевидно, можна віднести т. зв. кірку, виявлену в Галичі [Ауліх, 1981, с. 226].

Тесло зі скарбу у Судовій Вишні має округлий обух, порівняно вузьке лезо та спрощений профіль обушної частини. За цими показниками його найближча аналогія – два мотико-тесла з передгороддя Чернігова (розкопки 1987–1993 рр.), які дають досить широко: XI – перша половина XIII ст. [Моця, Казаков, 2011, с. 170, рис. 4, 5].

За формою обушної частини сокири-тесла діляться на кілька типів. Два основні – з округлим і пласким обухом. До першого належить більшість знахідок. Наприклад, широколезе тесло із заповнення майстерні першої половини XIII ст. на поселенні Ліскове 1 на Чернігівщині [Шекун, Веремейчик, 1999, с. 54, рис. 52, 3]. Таке ж тесло зі скарбу XII–XIII ст. із Бодячева поблизу Замостя має робочу частину, виконану з трьох шарів металу (видно місця з'єднання). Загнуті під прямим кутом краї його леза формують човникоподібний перетин глибиною близько 0,6 см [Kuśnierz, 2016, s. 584, рис. 2, 4].

До другого типу тесел із горизонтальною втулкою і пласким обухом належить фрагментований екземпляр із Пліснеська. Виріб із Лучеська [Терський, 2006, с. 132, рис. 113, 3] мав виразну трикутну форму втулки.

В окрему групу можна виділити знахідки у літописних містах. Знахідки з Княжої гори (Роденя), як і мотикоподібні з літописних міст Лучеська, Дорогобужа, Сутейська, Пліснеська та Всеволожа [Прищепа, Нікольченко, 1996, рис. 58, 4; Wartolowska, 1958, рис. 35; Кучера, 1962, с. 32, рис. 10, 2; Кучінко, 2009, с. 210, рис. 18, 1] датуються в межах XI – середини XIII ст. Дві сокири-тесла з невідомих місцевостей Східної Галичини, що зберігаються у Львівському історичному музеї (див. таблицю), – це випадкові знахідки, тому датувати їх можна лише за аналогіями.

Таблиця

Сокири-тесла з території південно-західних земель Русі та Середнього Подніпров'я

№ з/п	Місцевість, рік знах.	Місце зберігання	Довжина заг., мм	Ширина леза, мм	Діам. втулки	Вага, г
1	Гірне, русло р. Стрий, 1995 р.	ДКМ	210	65		
2	с. Крилос, Галичина могила	ІФКМ	160	80		
2	Гринів, Пустомитівський р-н, до 1939 р.	ЛІМ, КР-7621, з Музею археології, ІІІ-934	193	90	38–45	815
3	Дорогобуж	РКМ	220	106	22–27	
4	Луцьк, Старе місто	ЛДІКЗ				
5	Судова Вишня, ур. Замчисько, 1959 р.	–	200	130	30–40	
6	ур. Місцина, Королін, Мостиський р-н, 2014 р.	СВКІМ	180	38	28–30	450
7	Старгород Сокальського р-ну, 1983 р.		195	108	36	–
8	Крехів, 2002 р.	Приватна колекція	156	80	33	–
9	Східна Галичина, до 1950 р.	ЛІМ, Мт- 1925 (ст. № МТ-977)	180	63	38	780
10	Гор-ще Монастирок на Дніпрі		200	80	30	
11	Гор-ще Княжа гора		250	95		
12	Ревне, ур. Кидрина	ЧКМ	105	44	25	
13	Бодячів к/Щебрешина	Muzeum Zamojskie w Zamościu (nr inw. MZ/327/A)	143	41	40	480

Отже, можемо підсумувати, що сокири-тесла типових пропорцій були добре відомі на землях України. Тоді звідки ж міг прийти такий відмінний за формою і добре сформований тип знаряддя? У басейні р. Вісли та на території Великої Моравії у IX–X ст. набули поширення т. зв. сокироподібні гривни, які за загальними пропорціями дещо нагадують довге тесло з Митулина. Їх корпус зазвичай також прямокутний у перетині (рис. 4), а лезо вузьке. Конструктивні особливості змушують вважати ці вироби радше певним видом товарного заліза, платіжним засобом, а можливо, вотивними предметами [Liwoch, 2013, s. 150].

Проте на просторах Східної Європи, зокрема в Західному Поволжі, на території, яку в середньовіччі займало одне з мордовських племен, т. зв. Волость князя Пургаса, набули значного поширення майже аналогічні до митулинської знахідки сокири із дугоподібно видовженим прямокутним у перетині корпусом.

Із розкопок 16-ти пам'яток на території Західного Поволжя, розташованих переважно на річках Теша й Мокша, на сьогодні відомо вже 32 довгі сокири. Всі вони досить однотипні й більшість походить із мордовських поховань XI–XIV ст. Щоправда, більшість сокир датується XI–XIII ст. Центром їх концентрації було кладовище Зарічне II на р. Теша, де знайдено 10 екземплярів. Єдина за межами Примокшання і Теші виявлена на Золотаревському поселенні у Верхньому Посур'ї [Белорыбкин, 2003, с. 48–49]. Однак на цьому їх особливості не закінчуються. Виявилося, що довгі сокири завжди перебувають у комплексі групи предметів [Белорыбкин, 2003, табл. 11, 12].

Поряд із довгими сокирами на цих кладовищах зібрані також звичні сокири-тесла із квадратною втулкою (кут нахилу їх леза за технічними характеристиками ближчі до кута для тесання), а також «тесла-мотижки», скобелі й долота [Белорыбкин, 2003, с. 48–49]. Проаналізовано, що з 22 поховань, у яких була довга сокира-тесло (всього – 32 шт.), у 16 перебували ніж і кресало, у 17 разом із ним – звичайна сокира з виїмкою на лезі, у 15 – тесло з квадратною втулкою (всього – 30 шт.), у 17 випадках – наконечники стріл і бронзові кільця від 2 до 5 штук у похованні, у 8 – пряжки від ремня, у 8 випадках – наконечник списа та в 11 – бронзовий котел, а також притаманні для мордовських племен застібки-фібули – т. зв. скульгами від 1 до 25 штук у похованні, хоча, на думку фахівців, практично в усіх похованні чоловіки. Крім цього, у захороненнях із довгою сокирою трапляються й інші речі (тесло, шило, точильний камінь, поясні накладки та прикраси), які широко використовувалися і не були так жорстко пов'язані між собою. Що ж до тісно пов'язаного між собою набору, то в ньому можна виокремити разом із довгою сокирою ніж із кресалом, звичайну сокиру, тесло з квадратною втулкою, наконечники стріл і списів, бронзові кільця та котел, пряжки від ремня та деякі оздобы, найчастіше скульгами. Серед цього набору речі як широкого вжитку, так і досить рідкісні. З останніх – насамперед бронзові котли й тесла з квадратною втулкою. Аналіз поширення свідчить, що їх практично завжди клали одночасно з довгими сокирами [Белорыбкин, 2003, с. 48–49].

Ця специфіка поширення довгих сокир дала змогу припустити їх належність до специфічного набору предметів, притаманних для військового побуту, особливо якщо врахувати, що в деяких похованнях разом із цим комплексом виявлені й такі рідкісні предмети озброєння, як шабля або щит. Усе це дало підстави дослідникам вважати поховання з довгими сокирами з території Західного Поволжя, безсумнівно, належними воїнам-професіоналам і, очевидно, саме старшій дружині, враховуючи дорогі предмети в комплексах. Ця обставина суперечить поширеному в літературі трактуванню довгих сокир як бортних знарядь [Белорыбкин, 2003, с. 48–49].

Вчені сходяться на думці, що самі довгі сокири не мали ознак належності до зброї. Для воєнного застосування вони були занадто масивними й незручними формою. Проте цілком могли бути придатними для спеціального теслярського застосування, наприклад, для видовбування човнів-однодеревок.

Досі залишається невідомою культурна традиція, яка породила цей тип сокир у Західному Поволжі. Можна лише припустити, що ідею цього типу сокир було привнесено на вказану територію зовні, у період її колонізації Київською державою. Враховуючи дещо раніший факт поширення близьких за формою сокироподібних гривень у західних слов'ян, можемо припустити, що поява довгих сокир у конкретного мордовського племені пов'язана з переселенням полонених «ляхів» у часи великих київських князів Ярослава Мудрого та його брата Мстислава (саме за цю територію велася запекла боротьба між Руссю та Волзькою Булгарією). Натомість, враховуючи майже повну тотожність митулинської сокири-тесла західноповолзьким знахідкам, дозволимо собі припустити появу цього знаряддя в Галичині у зв'язку з відомим походом великих київських князів на рубежі XI–XII ст. Саме в цей час на сторінки літописів потрапляє розташоване неподалік Митулинського городища знамените Рожне поле – традиційне місце битв галицьких та київських (волинських) князів [Терський, 2020].

Отже, ймовірно, що аналоги до митулинської масивної сокири-тесла вказують на широкі контакти общини, яка звела це городище. На відміну від звичайних сокир-тесел, митулинська знахідка була більш спеціалізованим знаряддям. Можливо, служила знаряддям для витесування човнів-однодеревок і входила до комплексу спорядження дружинника.

Оскільки кількість та різновиди сокир-тесел унаслідок нових знахідок постійно зростають, то в майбутньому можна буде одержати підтвердження або ж заперечення висунутої гіпотези. Однак безсумнівним залишається факт рідкісності цього типу сокир-тесел для території України.

Авторський внесок. СТ – польові дослідження, вироблення концепції та методики дослідження, написання, редагування, виготовлення фото й малюнка сокири-тесла, пошук і відбір аналогій; ЯД – польові дослідження, морфологічна характеристика знахідки, редагування.

Декларація щодо конфлікту інтересів. Автори заявляють, що в них немає наявного конфлікту наукових і фінансових інтересів чи особистих вигод, отриманих від третіх осіб, які могли би вплинути на дослідження, результати яких наведено у статті.

Подяки. Автори висловлюють подяку Миколі Майорчаку за комп'ютерне опрацювання якісного плану городища, використаного в цій публікації.

ЛІТЕРАТУРА

- Белорыбкин, Г.Н. (2003). *Западное Поволжье в Средние века*. Пенза: Пензенский государственный педагогический университет (ПГПУ). 199 с.
- Возний, І.П. (2009). *Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра в X–XIV ст.* Київ; Чернівці: Зелена литава. Т. 2. 568 с.
- Готун, І.А., Горбаненко, С.А. (2016). Комплекс землеробських знарядь з околиць Боярки. *Археологія*, 1, 104–117.
- Колчин, Б.А. (1985). Ремесло. Древняя Русь. Город, замок й село. *Археология СССР*, 14. Москва. 243–297.
- Кучера, М.П. (1962). Древній Пліснеськ. *Археологічні пам'ятки УРСР*, 12. Київ. 3–56.
- Кучінко, М. М. (2009). *Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя*. Луцьк. 528 с.
- Максимов, Е.В., Петрашенко, В.А. (1988). *Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре*. Київ. 148 с.
- Михеев, В. К. (1985). *Подонье в составе Хазарского каганата*. Харьков: Изд-во ХГУ, 1985. 148 с.
- Моця, О., Казаков, А. (2011). *Давньоруський Чернігів*. Київ. 316 с.
- Петегирич, В. (2008). Розвиток сільського господарства у Надбужанщині за доби раннього середньовіччя. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 12. С. 200–213.
- Пивоваров, С.В. (2011). Дослідження слов'янського поселення VIII–IX ст. поблизу с. Рідківці в 2010 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології (збірник наукових праць)*. Т. 2(32). Чернівці: Прут. С. 22–37.

- Прищеп, Б.А., Нікольченко, Ю.М. (1996). *Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X–XIII століттях*. Рівне: Держ. ред.-вид. в-во. 248 с.
- Ратич, О. О. (1957). *Древньоруські пам'ятки на території західних областей УРСР*. Київ: Вид-во АН УРСР. 96 с.
- Ратич, О.О. (1959). Звіт про дослідження городища Замчиська в Судовій Вишні в 1959 р. Науковий архів Інституту археології НАН України, 50 с.
- Ратич, О. О. (1962). Результати досліджень давньоруського городища Замчисько у м. Судова Вишня Львівської області в 1957–1959 рр. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 4, 106–119.
- Ратич, О. О. (1968). Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. *Торжество історичної справедливості*. Львів: ЛДУ, 44–61.
- Терський, С.В. (1996). Скарб залізних знарядь праці княжої доби з с. Гірне на Стрийщині. *Бойківщина. Історія та сучасність. Матеріали Міжнародної історико-народознавчої конференції «Минуле і сучасне Бойківщини», яка відбулась у Самборі, 6 березня 1996 р. з нагоди 140-річчя від дня народження Михайла Зубрицького*. Львів; Самбір, 28–29.
- Терський, С.В. (2003). Пересопниця. Краєзнавчий нарис. Рівне: Азалія. 160 с., іл.
- Терський, С.В. (2007). *Історія Луцька у 3-х томах. Т. 1: Лучеськ X–XV ст.* Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка». 252 с.
- Терський, С.В. (2015). Середньовічні археологічні пам'ятки у Судовій Вишні на Львівщині: історія та перспективи дослідження. *Historical and cultural studies*, 2, 94–104.
- Терський, С.В. (2017). Археологічні дослідження Львівського історичного музею у Львові та околиці (роботи 1995–2006 рр.). *Археологія & фортифікація України. Збірник матеріалів Сьомої Міжнародної науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський, 336–339.
- Терський, С. В., Майорчак, М., Демський, Н. (2019). Дослідження археологічних пам'яток північно-західних відрогів Гологір (попереднє повідомлення про результати польового сезону 2019 р.). *Музей – платформа суспільного діалогу. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, Львівський історичний музей, 24 жовтня 2019 р.)*. Львів, 16–22.
- Терський, С.В. (2020). Військова інфраструктура галицько-волинського прикордоння у X–XIII ст. (за археологічними матеріалами). *Військово-науковий вісник*. Вип. 33. Львів: НАСВ, 19–28.
- Терський, С.В., Демський, Н.В. (2020). Середньовічна зброя ближнього бою за знахідками із північно-західної частини Гологорів. «Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки». *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (27 лютого 2020 р., Львів, НАСВ)*. Львів: НАСВ, 14–15.
- Томенчук, Б. (2006). *Археологія некрополів Галича та Галицької землі. Одержавлення. Християнізація*. Івано-Франківськ. 328 с.
- Шекун, О.В., Веремейчик, О.М. (1999). *Давньоруське поселення Ліскове*. Чернігів. 184 с.
- Юра, Р.О. (1962). Древній Колодяжін. *Археологічні пам'ятки УРСР*, 12. Київ: Вид-во АН УРСР, 57–130.
- Bialeková Darina. (1981). *Dávne slovanske kováctvo*. Tatran, 127 s.
- Ginalski, J., Glinianowicz, M., Kotowicz, P.N. (2013). Elementy «południowe» w kulturze materialnej mieszkańców Kotliny Sanockiej w IX–X w. *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu / Pod red. J. Gancarskiego*. Krosno, 381–432.
- Kuśnierz, J. (2016). Depozyt żelaznych elementów wczesnośredniowiecznych narzędzi rolniczych z Bodaczowa, pow. Zamość Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. *Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Kraków-Rzeszów, 581–591.
- Liwoch, R. (2013). Grzywna siekierowata z Modlnicy. *Materiały archeologiczne*, XXXIX, 149–154.
- Wartołowska, L. (1958). Grod czerwinski Sutiejsk na pograniczu polskoruskim. *Światowit*, 22. Warszawa. 139 s.

REFERENCES

- Belorybkyn, H. N. (2003). *Zapadnoe Povolzh'e v Srednye veka*. Penza: Penzenskyy hosudarstvennyy pedahohycheskyy unyversytet. 199 s. (in Russian).
- Voznyy, I.P. (2009). *Istoryko-kul'turnyy rozvytok naselennya mezhyrichchya Verkhnoho Prutu ta Serednoho Dnistra v X – XIV st.* Kyiv; Chernivtsi: Zeleni lytavry. T. 2. 568 s. (in Ukrainian).
- Hotun, I.A., & Horbanenko, S.A. (2016). Kompleks zemlerobs'kykh znaryad' z okolyts' Boyarky. *Arkheolohiya*, 1, 104–117 (in Ukrainian).
- Kolchyn, B.A. (1985). Remeslo. Drevnyaya Rus'. Horod, zamok y selo. *Arkheolohyya SSSR*, 14. M., 243–297 (in Russian).
- Kuchera, M.P. (1962). Drevniy Plisnes'k. *Arkheolohichni pam'yatky URSR*, 12. Kyiv, 3–56 (in Ukrainian).
- Kuchinko, M. M. (2009). *Istoriya naselennya Zakhidnoyi Volyni, Kholmshchyny ta Pidlyashshya*. Luts'k. 528 s. (in Ukrainian).
- Maksymov, E.V., & Petrashenko, V.A. (1988). *Slavyanskyye pamyatnyky u s. Monastyrek na Srednem Dnepre*. Kyiv. 148 s. (in Russian).
- Mykheev, V. K. (1985). *Podon'e v sostave Khazarskoho kahanata*. Khar'kov, 1985. 148 s. (in Russian).
- Motsya, O., & Kazakov, A. (2011). *Davn'orus'kyy Chernihiv*. Kyiv, 316 s. (in Ukrainian).
- Petehyrych, V. (2008). Rozvytok sil'skoho hospodarstva u Nadbuzhanshchyni za doby rann'oho seredn'ovichchya. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 12, 200–213 (in Ukrainian).
- Pyvovarov, S.V. (2011). Doslidzhennya sloviyans'koho poselennya VIII–IX st. poblyzu s. Ridkivtsi v 2010 r. Pytannya starodavn'oyi ta seredn'ovichnoyi istoriyi, arkheolohiyi y etnolohiyi (zbirnyk naukovykh prats'). T. 2(32). Chernivtsi: Prut. 22–37 (in Ukrainian).
- Pryshchepa, B.A., & Nikol'chenko, Yu.M. (1996). *Litopysnyy Dorohobuzh v period Kyivs'koyi Rusi. Do istoriyi naselennya Zakhidnoyi Volyni v X–XIII stolittiyakh*. Rivne: Derzh. red.-vyd. p-vo. 248 s. (in Ukrainian).
- Ratysh, O. O. (1957). *Davn'orus'ki pam'yatky na terytoriyi zakhidnykh oblastey URSR*. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. 96 s. (in Ukrainian).
- Ratysh, O.O. (1959). *Zvit pro doslidzhennya horodyshcha Zamchys'ka v Sudoviy Vyshni v 1959 r.* Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi NAN Ukrayiny, 50 s. (in Ukrainian).
- Ratysh, O.O. (1962). Rezul'taty doslidzhen' davn'orus'koho horodyshcha Zamchys'ko u m. Sudova Vyshnya L'vivs'koyi oblasti v 1957–1959 rr. *Materialy i doslidzhennya z arkheolohiyi Prykarpattya i Volyni*, 4, 106–119 (in Ukrainian).
- Ratysh, O.O. (1968). Zakhidnoukrayins'ki zemli v epokhu Kyivs'koyi Rusi ta v period feodal'noyi rozdrobenosti. *Torzhestvo istorychnoyi spravedlyvosti*. L'viv, 44–61 (in Ukrainian).
- Ters'kyy, S.V. (1996). Skarb zaliznykh znaryad' pratsi knyazhoyi doby z s. Hirne na Stryshchyni. Boykivshchyna. *Istoriya ta suchasnist'. Materialy Mizhnarodnoyi istoryko-narodoznavchoyi konferentsiyi «Mynule i suchasne Boykivshchyny», yaka vidbulas' u Sambori, 6 berezhnya 1996 r. z nahody 140-richchya vid dnya narodzhennya Mykhayla Zubryts'koho*. L'viv; Sambir, 28–29 (in Ukrainian).
- Ters'kyy, S.V. (2003). *Peresopnytsya. Krayeznavchyy narys*. Rivne: Azaliya. 160 s. (in Ukrainian).
- Ters'kyy, S.V. (2007). *Istoriya Luts'ka u 3-kh tomakh.– T. 1: Luches'k X–XV st.* L'viv: Vyd-vo Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politehnika». 252 s. (in Ukrainian).
- Ters'kyy S.V. (2015). Seredn'ovichni arkheolohichni pamyatky u Sudoviy Vyshni na L'vivshchyni: istoriya ta perspektyvy doslidzhennya. *Historical and cultural studies*, 2, 94–104 (in Ukrainian).
- Ters'kyy, S.V. (2017). Arkheolohichni doslidzhennya L'vivs'koho istorychnoho muzeyu u L'vovi ta okolytsi (roboty 1995–2006 rr.). *Arkheolohiya & fortyfikatsiya Ukrayiny. Zbirnyk materialiv S'omoyi Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi*. Kamyanets'-Podil's'kyy, 336–339 (in Ukrainian).
- Ters'kyy, S.V. Mayorchak, M., & Dems'kyy, N. (2019). Doslidzhennya arkheolohichnykh pam'yatok pivnichno-zakhidnykh vidrohi Holohir (poperednye povidomlennya pro rezul'taty pol'ovoho sezonu 2019 r.). *Muzey – platforma suspil'noho dialohu. Materialy Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi (L'viv, L'vivs'kyy istorychnyy muzey, 24 zhovtnya 2019 r.)*. L'viv, 16–22 (in Ukrainian).

Ters'kyi, S.V. (2020). Viys'kova infrastruktura halyts'ko-volyns'koho prykordonnya u X–XIII st. (za arkheolohichnymy materialamy). *Viys'kovo-naukovyy visnyk*. Vyp. 33. L'viv, 19–28 (in Ukrainian).

Ters'kyi, S.V., & Dems'kyi, N.V. (2020). Seredn'ovichna zbroya blyzhn'oho boyu za znakhidkami iz pivnichno-zakhidnoyi chastyny Holohoriv. “Zbroynia: istoriya rozvytku ozbroynennia ta viys'kovoyi tekhniki”. *Zbirnyk tez dopovidey Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (27.02.2020)*. L'viv, 14–15 (in Ukrainian).

Tomenchuk, B. (2006). *Arkheolohiya nekropoliv Halycha ta Halyts'koyi zemli. Oderzhavleniya. Khrystyianizatsiya*. Ivano-Frankivs'k. 328 s. (in Ukrainian).

Shekun, O.V., & Veremeychuk, O.M. (1999). *Davn'orus'ke poselennia Liskove*. Chernihiv. 184 s. (in Ukrainian).

Yura, R.O. (1962). Drevniy Kolodyazhyn. *Arkheolohichni pam'yatky URSR*, 12. Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 57–130 (in Ukrainian).

Bialeková, D. (1981). *Dávne slovanske kováčstvo*. Tatran, 127 s. (in Slovak).

Ginalski, J., Glinianowicz, M., & Kotowicz, P. N. (2013). Elementy «południowe» w kulturze materialnej mieszkańców Kotliny Sanockiej w IX–X w. *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu / Pod red. J. Gancarskiego*. Krosno, 381–432 (in Polish).

Kuśnierz, J. (2016). Depozyt żelaznych elementów wczesnośredniowiecznych narzędzi rolniczych z Bodaczowa, pow. Zamość Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. *Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Kraków-Rzeszów, 581–591 (in Polish).

Liwoch, R. (2013). Grzywna siekierowata z Modlnicy. *Materiały archeologiczne*, XXXIX, 149–154. (in Polish).

Wartołowska, L. (1958). Grod czerwieski Sutiejsk na pograniczu polskoruskim. *Światowit*, 22. Warszawa. 139 s. (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 23.03.2022
прийнята до друку 12.05.2022

IRON AX-ADZ FROM MYTULYN (LVIV REGION): EVIDENCE OF MIGRATION OR UNKNOWN TYPE OF WEAPONS

Svyatoslav TERSKY, Yaryna DEMSKA

Lviv Polytechnic National University,
Stepan Bandera Str., 12, 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: tersky@ukr.net; Yaryna.Husak.SM.2019@lpnu.ua

The article is devoted to the introduction into scientific circulation of a recent discovery – an atypical iron adz-ax from the Slovak forest near the village Mytulyn. The circumstances and place of discovery of the Mytulyn adz-ax are analysed, its connection with the settlement of the X–XI centuries is proved. In connection with this find, various types of adz-ax of the Middle Ages are studied against the background of places of finds in the cultural layer of settlements and in the early medieval hoards of iron tools from the territory of Ukraine. The conclusion about the local peculiarities of the species composition of the hoards of iron tools is substantiated.

The uniqueness of the Mytulyn type of long axes for the territory of Ukraine has been clarified. Possible parallels with the findings of adz-ax of this type of tools in different regions of Eastern Europe can be traced. Unlike ordinary adz-ax, the Mytulyn find was a more specialized tool, possibly for carving single-decker boats.

Such long axe-like iron bar with a rectangular cross-section and a narrow blade were common among the Western Slavs (Greater Moravia, Poland). In this regard, the possibility of the West Slavic genesis of this type of ax is considered.

The closest analogy of adz-ax from Mytulyn is long curved narrow-bladed axes, which are found only in military burials in one region of the Western Volga region - the basin of the Tesha and Moksha rivers, where 32 long axes are known today. All of them are of the same type and most of them come from the Mordovian burials of the XI–XIV centuries. However, no adz-ax has been found among these axes yet. Since the družyna of the great Kyiv princes often involved units from outside Kyiv, the conclusion is substantiated that a long adz-ax appeared in Halychyna in connection with the campaigns of Kyiv princes against the Galicians near the turn of the XI–XII centuries.

Key words: archaeological finds, iron tools, princely era, adz-ax, Mytulyn.